

<https://doi.org/10.31891/PT-2023-4-16>

УДК: 159.9.016.1

Володимир САБАДУХА

Івано-Франківський національний університет нафти і газу

<https://orcid.org/0000-0001-9208-2661>

e-mail: ukrainian_idea@ukr.net

Марина ОКСЮТОВИЧ

Державний університет «Житомирська політехніка»

<https://orcid.org/0000-0001-8574-4268>

e-mail: kpsz_omo@ztu.edu.ua

Олексій САБАДУХА

Державний університет «Житомирська політехніка»

<https://orcid.org/0000-0002-7227-1278>

e-mail: kpsz_sov@ztu.edu.ua

ПОГЛЯДИ ФІЛОСОФІВ АНТИЧНОСТІ НА ПРОБЛЕМУ ВЗАЄМОДІЇ ДУШІ Й ТІЛА

У статті проаналізовано погляди античних філософів на проблему взаємодії душі й тіла. Доведено, що в античності склалися два основних підходи до розуміння зазначеної проблеми: підхід Платона (душа розглядалася як суб'єкт діяльності щодо тіла) й підхід Аристотеля (зробив наголос на взаємовпливах тіла й душі). Обґрунтовано, що ці підходи не заперечують один одного, а взаємодоповнюють. Погляди Платона знайшли розвиток у християнських мислителів і богословів для підкреслення значущості людського розуму та його здатності контролювати тілесні потреби. Обґрунтовано, що погляди Аристотеля заклали філософську основу психосоматики.

***Ключові слова:** душа, тіло, очищення, істина, ентелехія, причина, форма, розум.*

Volodymyr SABADUKHA

Ivano-Frankivsk National Technical University University of Oil and Gas

Maryna OKSYUTOVYCH, Oleksiy SABADUKHA

Zhytomyr Polytechnic State University

VIEWS OF ANCIENT PHILOSOPHERS ON THE PROBLEM OF SOUL AND BODY INTERACTION

The article analyzes the views of ancient philosophers on the problem of the interaction of soul and body. It is proved that in antiquity there were two main approaches to understanding the mentioned problem: Plato's approach (the soul was considered as the subject of activity in relation to the body) and Aristotle's approach (he emphasized the mutual influences of body and soul). It is substantiated that these approaches do not contradict each other, but complement each other. Plato's views were developed by Christian thinkers and theologians to emphasize the importance of the human mind and its ability to control bodily needs. It is substantiated that Aristotle's views laid the philosophical foundation of psychosomatics.

Platon initiates a metaphysical approach to the interaction of soul and body: the soul (mind) must control bodily needs. The philosopher described the relationship between soul and body (mind and body), which is inherent in individuals. He examines the problem of soul and

body in the context of epistemological and ethical problems. This approach was significantly ahead of its time and remains relevant to this day. Plato laid the foundation for the Christian understanding of the interaction of soul and body and assigns responsibility for the development of the soul to man. Aristotle investigates the dialectic of the interaction between the soul and the body from the standpoint of ontology, he emphasized the dependence of mental states on the state of the body. This approach describes the interaction between the soul and body of the average person. Stagirite's emphasis on the mutual influences of soul and body should be placed in the theoretical foundations of psychosomatics. It is not worth contrasting the views of Plato and Aristotle regarding the relationship between the soul and the body, because they complement each other.

Key words: soul, body, purification, truth, entelechy, reason, form, mind.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Софісти й Сократ сконцентрували увагу на людині й поставили проблему взаємовідносин душі й тіла. Взаємодія душі й тіла була предметом уваги видатних філософів античності: Платона, Аристотеля, Епікура, Плотина та ін. Їхні погляди досліджували й розвивали християнські мислителі: К. Тертуліан, Г. Богослов, М. Єгипетський (Великий), А. Августин, Т. Аквінський та ін. У XX столітті зазначена проблема була предметом уваги О. Лосева, С. Франка, Е. Фромма, І. Томіслава, К. Шенка та ін. В умовах сучасного екзистенційного вакууму людина абсолютизує тілесні потреби й ігнорує духовні, а тому дослідження діалектики душі й тіла є надзвичайно актуальною проблемою. Поглиблений аналіз проблеми неможливий без з'ясування її генези. Психосоматика також потребує уточнення філософських засад про взаємодію душі й тіла.

Формулювання цілей статті

Мета статті. Проаналізувати погляди античних філософів на проблему взаємодії душі й тіла.

Виклад основного матеріалу

Уявлення про взаємодію душі й тіла в період зрілої класики знайшли узагальнення у творчості Платона. Важливим аспектом поглядів філософа на проблему душі й тіла є те, що він досліджує цей взаємозв'язок у контексті істини. Щоб віднайти істину, людина має відокремити душу від потреб тіла. «Дійти до чистого пізнання будь-чого можна лише за умови звільнення від впливу тіла й споглядання речей самих по собі самою душею» [6, с. 165]. Тих, хто зумів підкорити потреби свого тіла настановам душі, Платон називає очищеними. «Очищення полягає саме в тому <...>, щоб якомога старанніше відокремити душу від тіла, привчити її зосереджуватись на самій собі й жити по змозі і тепер, і в майбутньому незалежно від тіла, звільнившись

від нього, немов від кайданів» [6, с. 166], тобто філософ виділяє два рівня духовного розвитку людини: неочищені (хто не зміг звільнитися від потреб тіла) й очищені (ті, хто залишили лише необхідні зв'язки з тілесними потребами). У неочищених душа й думка підпорядковані тілу, утім як у очищених душа, певною мірою, існує відокремлено від тіла, а тому здатна пізнавати істину. Людям неочищеним від тілесних потреб Платон заборонив торкатися істини й усього того, що чисте: «Нечистому не годиться торкатися того, що чисте» [6, с. 165]. (Підкреслимо, що ідея Платона про очищених й неочищених знайде подальший розвиток у християнських мислителів І. Ліствичніка [3], Макарія Єгипетського).

Платон не просто встановив, що існують два рівні буття й пізнання людини, але й сформулював засоби очищення: розсудливість, справедливість й мужність [6, с. 168], а найвищою формою очищення постає філософія. Відокремлення душі від потреб тіла є завданням істинних філософів [6, с. 166]. Незважаючи на ці конструктивні висновки античний філософ, на наш погляд, здійснив певну помилку. Відокремлення душі від тіла він назвав смертю [6, с. 166]. Християнство виправило цю помилку й назвало цей процес спасінням, вважаючи, що очищення від тілесних потреб є засобом досягнення повноцінного життя, що можливо ще за життя людини.

Коли людина живе під впливом безпосередніх потреб, то основні радості й скорботи вона отримує від тіла, вважаючи, що все, що іде від тіла, є істиною [6, с. 190]. За таких умов душевні потреби уподібнюються тілесним звичкам. На основі цього механізму Платон висновує, що людина «втрачає право спілкування з божественним, чистим і незмінним» [6, с. 190], стає нездатною зрозуміти істину, смисл життя й буття взагалі. Життєдіяльність неочищеної людини визначається зовнішніми чинниками («урухомлюється ззовні»), а тому таке тіло бездушне [7, с. 260] утім як у шляхетної людини тіло «урухомлюється зсередини», саме собою – наділене душею, бо такою є природа душі» [7, с. 260]. Виходить, що життя тілу дає душа. Роздуми Платона щодо взаємозв'язку зовнішніх й внутрішніх чинників, за своєю суттю, є питанням про спонукання до діяльності. Старогрецький філософ характеризує дії неочищених (тілесних) людей як «нестриманість» до насолод, яка має багато назв [7, с. 250]. Той, хто проявляє нестриманість до насолод, Платон називає рабом, а насолоди рабськими [7, с. 251, 276]. Подібну характеристику людям, що орієнтовані на тілесні потреби, поділяє й Аристотель.

Платон усвідомив роль істини в удосконаленні людини. Істина робить людину невіддільною зовнішнім впливам. «Душа, яка слідує

за Богом, побачить хоч дрібку істини, стає неушкодженою аж до наступного колобігу, і якщо їй кожного разу вдаватиметься те саме, то з нею ніколи нічого не станеться» [7, с. 263]. Найгірша справа для людини – це потрапити під вплив тілесних потреб й втратити здатність розуміти істину.

Бути шляхетною людиною, на думку Платона, надзвичайно важко, а, може, й неможливо, а *стати* хорошою можна [5, с. 130]. Дуже хороших (очищених, шляхетних, особистостей) і дуже поганих (неочищених, рабів) обмаль, переважають посередні [6, с. 198], отож, уточнюючи свою попередню думку про два рівні буття (очищені й неочищені), філософ вводить посередній рівень. Головне, щоб людина «не була поганою, не занадто безпорадною, з почуттям громадянської справедливості, здоровою» [5, с. 131]. Платон устами Сократа говорить, що він живе нездійсненною надією «знайти те, що існувати не може, тобто бездоганну людину...» [5, с. 130]. Не випадково, що ці слова Платон вклав в уста Сократа, який не знаходячи у житті бездоганної людини, змушений був стати взірцем.

Спокійною «за свою душу повинна бути та людина, яка протягом цілого життя нехтувала тілесними втіхами і не дбала про коштовності та прикраси, бо ж вони можуть радше зашкодити, аніж принести користь, зате тяглася до знання, шукала в ньому насолоди й прикрасила душу не чужими, а власними оздобами – стриманістю, справедливістю, мужністю, шляхетністю і правдою» [6, с. 231-232]. Такими якостями володіє очищена, шляхетна людина, або, за теорією ступенів духовного розвитку, – особистість [8, с. 315-323].

Платон відокремлює три різновиди душ. Перша перебуває у ледарстві, друга – у розвиткові, а третя – на вершині тіла і як бог контролює всі потреби тіла. Зауважимо, що це відповідає ступеням духовного розвитку людини та метафізичній теорії особистості [8, с. 297-328].

В. Шкода й Г. Куц у роздумах Платона про пріоритет душі щодо тіла побачили витоки християнських поглядів. «Тема піклування про душу, порядку душі, – відмітимо, що до появи християнства ще майже чотири століття, – основна тема для Платона. І висновок, кажучи по-простому, наступний: якщо людина піклується про душу, все, що вона робить, буде добрим» [11, с. 14]. Очиститися до кінця й сповна проявити піклування про душу дано лише тим, хто вище за все ставить розум, прагне пізнання, хто стає істинним філософом.

Як бути людині, яка зрозуміла, що перебуває у полоні своїх тілесних потреб? Що має робити той, хто усвідомив, що сенс життя полягає в піклуванні про душу? Платон устами Сократ дає таку пораду:

або довідатись від інших, або дійти до істини самому. Якщо такого іншого не знайдете, а сам не здатний, то залишається прийняти найкраще вчення щодо цього питання і користуватись ним, як плотом для того, щоб переплисти на інший берег [6, с. 192]. Платон дав методологічно бездоганну відповідь. На жаль, до цього часу філософи не скористалися цією порадою, а саме: не створили філософської теорії, як людині, поставити під контроль свої тілесні потреби. Навпаки, посередня людина розбудувала суспільство споживання, роздмухала тілесні потреби до небезпечного рівня. Суттєвий внесок у розв'язання проблеми постановки під контроль тілесних потреб за допомогою розуму здійснило християнство. Воно скористалося надбаннями Платона, але цього виявилось замало.

Платон устами Сократа формулює заповіт: «Дбайте про себе самих і тоді, хоч би що ви робили, вийде на добро...» [6, с. 232]. Цей висновок можна розуміти з егоцентричної позиції. Утім, у контексті поглядів Платона про взаємодію душі й тіла це слід розуміти як піклування про душу. Підсумовуючи власні роздуми про душу, Платон висновує, що душа – це те, що «рухає саме себе» – вона є початком [7, с. 260], тобто є субстанцією. З часом цей висновок християнство узагальнить і скаже: слід дбати про внутрішнє й нехтувати зовнішнім.

Отже, Платон достатньо чітко виокремлював рівні розвитку душі й відповідно різні форми взаємодії душі й тіла. У той час як сучасна психологія й психосоматика чомусь не помічають ступенів духовного розвитку людини та різних форм їх взаємозв'язку [4].

У період пізньої класики уявлення про душу ґрунтуються на поглядах Аристотеля. Філософ вважає, що пізнання душі є ключем до розуміння всієї живої природи, бо «душа є наче початком живих істот». Проте зауважує, що душевні явища є продуктом тілесного буття: «Всі стани душі пов'язані з тілом: обуреність, покірність, страх, співчуття, відвага, а також радість, любов та огида; разом з цими станами душі відчуває щось подібне і тіло» [2, с. 373]. Отож між станами душі й тіла є досить чіткий зв'язок. Як кінцевий висновок філософ констатує: «Стани душі мають свою основу в матерії». (Безумовно, цей висновок не міг не сподобатися представникам матеріалістичної філософії та психології, які відстоювали думку про первинність матеріального).

Аристотель, не втомлюючись, підкреслює, що всі душевні стани (ненависть, страх, мужність, радість, любов та ін.) пов'язані з тілом, бо постійно відбуваються взаємовпливи душі й тіла. Можна стверджувати, що Стагірит стає на шлях заперечення вчення свого вчителя, але ми вважаємо, що він досліджує інший аспект взаємозв'язку душі й тіла.

Відомо, що за сутність Аристотель приймав конкретні речі. Такий підхід вимагав пояснення як із однієї сутності (речі) виникає інша. Щоб пояснити формування душі із живого тіла, філософ вводить поняття ентелехії. Душа постає як єдність дійсності, можливості й діяльності. У контексті онтології Аристотель підкреслює, що душа є відображенням тілесного стану, а сутністю душі є її спрямованість (мета), знання та діяльність. Підсумовуючи, стверджує, що «душа є перша ентелехія природного тіла, що наділена життям». Під ентелехією, на наш погляд, філософ розуміє єдність можливості й діяльності, можливості й дійсності. Душа є сутністю тіла, яке реалізуючи свої можливості породжує життя, а формування душі тлумачить як ентелехію. Душа є можливість тіла, продукт його розвитку. Ентелехія стосується тіла, яке в самому собі має початок руху. (Узагальнюючи ці продуктивні думки, зауважимо, що ентелехія є об'єднання суб'єктивного й об'єктивного). Свої роздуми щодо сутності душі Аристотель синтезує в такому визначенні: «Душа <...> є сутність у сенсі форми природного тіла, що наділено життям. Сутність же [як форма] є ентелехія; відповідно, душа є ентелехія такого тіла».

Варто звернути увагу на співвідношення розуму й душі. Душа має складну структуру. «Душі <...> властиво пізнавати, відчувати, думати, а також бажати й хотіти, і взагалі їй властиві прагнення...». Найважливішою складовою душі є розум, який «є певною сутністю, з'являється, ймовірно, всередині [душі]...».

У роздумах Аристотеля про сутність душі варто виокремлювати метафізичний та онтологічний аспекти. Коли Аристотель доводить органічний зв'язок душі з тілом – це онтологія. Метафізичний аспект спостерігаємо у твердженні: душа є діяльною причиною розвитку тіла, а також у такому твердженні: метафізичний аспект взаємозв'язку душі й тіла Аристотель фіксує у твердженні: «Розум є першоджерелом і за природою головне...». Поєднання онтологічного й метафізичного вбачаємо у таких зв'язках: по-перше, душа є початком і причиною розвитку, по-друге, душа є метою, до якої рухається тіло, по-третє, душа є сутністю живих тіл.

Підсумовуючи свої погляди на душу як причину живої матерії, Аристотель дає таке визначення: «Душа є причина та початок живого тіла <...> Душа є причина як того, звідки рух, так і ціль та сутність одухотворених тіл». У цьому синтетичному визначенні Аристотель не заперечує погляди Платона на душу як на ентелехію тіла. Він акцентує увагу на тому, що душа є причиною будь-яких змін, метою розвитку людини і її сутністю.

Увага, яку греки приділяли душі, свідчить про те, що вони сприймали її як основу життя. Ці погляди зберігаються протягом ранньої класики. Душа трактується вище тіла, хоча між різними концепціями є певні суперечності. Зовсім інша ситуація в епікурейців: не душа формує й осмислює душу, а тіло – душу. Уявлення Платона про взаємодію душі й тіла стали основою поглядів стоїків. Розвиваючи ідеї Платона про пріоритет душі, Л. Сенека стверджує: «Плоть не може бути оселею найвищого нашого щастя. Справжні блага походять від розуму, вони цілісні й неперехідні, вони не можуть ні загинути, ані маліти чи здрібнюватися» [9, с. 252]. Далі конкретизує: «Тіло, щоб його загартувати, вимагає чимало засобів. Дух же зростає із самого себе, сам себе живить, сам себе зміцнює» [9, с. 284]. Говорячи сучасною мовою, Платон і Сенека розглядали душу суб'єктом власних змін. Душа осмислює тіло й тіло стає інтелектуальним. Узагальнюючи вчення античних філософів про душу, зауважимо, що вона розглядалася основою життя, принципом життєдіяльності, яскравим протиставленням мертвій матерії. У Плотіна душа відривається від тіла й стає субстанцією й саморушійним принципом космічного організму, елементом неоплатонічної тріади.

Акцент на пріоритеті душі, розуму стане з часом основою розвитку раціоналізму та феноменології. Ідеї Платона знайдуть узагальнення у роздумах К. Твардовського про метафізику душі [10, с. 45-59]. Вчення Аристотеля про душу буде предметом філософії Г. Кониського, який виокремить вегетативну, чуттєву й раціональну душі [2, с. 426]. На основі цього підходу буде осмислювати основи людських вчинків [1, с. 385-474]. Ідея Аристотеля, що змістом свідомості є її спрямованість, знайде подальший розвиток у Е. Гусерля про інтенцію свідомості.

Висновки з даного дослідження

і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Платон започатковує метафізичний підхід до взаємодії душі й тіла: душа (розум) має контролювати тілесні потреби. Філософ описав взаємовідносини душі й тіла (розуму й тіла), що притаманно особистостям. Проблема душі й тіла він досліджує в контексті гносеологічних та етичних проблем. Такий підхід суттєво випереджав час й залишається досі актуальними. Платон заклав підґрунтя для християнського розуміння взаємодії душі й тіла й покладає на людину відповідальність за розвиток душі. Аристотель досліджує діалектику взаємодії душі й тіла з позиції онтології, зробив наголос на залежності душевних станів від стану тіла. Такий підхід описує взаємодію душі й

тіла посередньої людини. Наголос Стагірита на взаємовпливах душі й тіла варто покласти у теоретичні засади психосоматики. Протиставляти погляди Платона й Аристотеля щодо взаємозв'язку душі й тіла не варто, бо вони взаємодоповнюють один одного.

Література

1. Кониський Г. Моральна філософія або Етика. *Філософські твори*: у 2 т. / редкол.: М. М. Верников та ін. Київ : Наук. думка, 1990. Т. 1. С. 385-474.
2. Кониський Г. Філософія природи, або фізика. *Філософські твори*: у 2 т. / редкол.: М. М. Верников та ін. Київ : Наук. думка, 1990. Т. 2. С. 6-507.
3. Ліввичник І. Ліввиця духовна. Чернівці : Чернів. єпархія, 2014. 252 с.
4. Пера Н. Сяйво свідомого «Я». Як зцілити душу, тіло та розум із середини / Пер. з англ. О. Бондаренко. Харків : Віват, 2023. 320 с.
5. Платон Протагор. *Платон. Діалоги*: Пер. з давньогрецької / Передмова В. В. Шкоди, Г. М. Куц; Примітки Й. Кобова. Харків : Фоліо, 2008. С. 85-151.
6. Платон Федон. *Платон. Діалоги*: Пер. з давньогрецької / Передмова В. В. Шкоди, Г. М. Куц; Примітки Й. Кобова. Харків : Фоліо, 2008. С. 152-236.
7. Платон Федр. *Платон. Діалоги*: Пер. з давньогрецької / Передмова В. В. Шкоди, Г. М. Куц; Примітки Й. Кобова. Харків : Фоліо, 2008. С. 237-306.
8. Сабадуха В. О. Метафізика суспільного та особистісного буття : монографія. Івано-Франківськ : ІФНТУНГ, 2019. 647 с.
9. Сенека Л. А. Моральні листи до Луцілія / пер. А. Содомора. Львів : Апріорі, 2007. 552 с.
10. Твардовський К. Метафізика душі. *Твардовський К. Вибрані твори*. Харків : Фоліо. 2018. С. 45-59.
11. Шкода В. В., Куц Г. М. Великий наслідувач Гомера. *Платон Діалоги*. Харків : Фоліо, 2008. С. 3-20.

References

1. Konyskyi H. Moralna filozofia abo Etyka. *Filosofski tvory*: u 2 t. / redkol.: M. M. Vernykov ta in. Kyiv : Nauk. dumka, 1990. T. 1. S. 385-474.
2. Konyskyi H. Filozofia pryrody, abo fizyka. *Filosofski tvory*: u 2 t. / redkol.: M. M. Vernykov ta in. Kyiv : Nauk. dumka, 1990. T. 2. S. 6-507.
3. Listvychnyk I. Listvytsia dukhovna. Chernivtsi : Cherniv. yeparkhiia, 2014. 252 s.

4. Pera N. Siaivo svidomoho «Ja». Yak ztsilyty dushu, tilo ta rozum iz seredyiny / Per. z anhl. O. Bondarenko. Kharkiv : Vivat, 2023. 320 s.
5. Platon Protahor. Platon. Dialohy: Per. z davnohretskoi / Peredmovy V. V. Shkody, H. M. Kuts; Prymitky Y. Kobova. Kharkiv : Folio, 2008. S. 85-151.
6. Platon Fedon. Platon. Dialohy: Per. z davnohretskoi / Peredmovy V. V. Shkody, H. M. Kuts; Prymitky Y. Kobova. Kharkiv : Folio, 2008. S. 152-236.
7. Platon Fedr. Platon. Dialohy: Per. z davnohretskoi / Peredmovy V. V. Shkody, H. M. Kuts; Prymitky Y. Kobova. Kharkiv : Folio, 2008. S. 237-306.
8. Sabadukha V. O. Metafizyka suspilnoho ta osobystisnoho buttia : monohrafiia. Ivano-Frankivsk : IFNTUNH, 2019. 647 s.
9. Seneka L. A. Moralni lysty do Lutsilii / per. A. Sodomora. Lviv : Apriori, 2007. 552 s.
10. Tvardovskiy K. Metafizyka dushi. Tvardovskiy K. Vybrani tvory. Kharkiv : Folio. 2018. S. 45-59.
11. Shkoda V. V., Kuts H. M. Velykyi nasliduvach Homera. Platon Dialohy. Kharkiv : Folio, 2008. S. 3-20.